

Ідеї розвивального навчання учнів початкової школи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського

В. Сухомлинський увійшов в історію вітчизняної і світової педагогіки як видатний педагог-гуманіст, який утверджував самоцінність дитячої особистості, необхідність зосередження педагогічного процесу на потребах розвитку творчих сил кожної дитини у різних видах діяльності, виховання на засадах загальнолюдських і національних цінностей. Ця благородна і дуже складна місія гуманної педагогіки реалізована у спадщині Василя Олександровича багатопланово і водночас цілісно. Однією з найважливіших складників педагогічної системи В. Сухомлинського є теоретичне обґрунтування і практичне втілення шляхів розвитку дитини у навчально-виховному процесі.

Розвиваючи і поглиблюючи ідеї гуманної педагогіки Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинського, Я. Корчака, психологів Ж. Піаже, Л. Віготського, В. Сухомлинський творчо синтезував і збагатив психологічні і педагогічні знання про сутність і рушійні сили розвитку дитини, розкрив шляхи і засоби взаємозв'язку навчання і розвитку.

Питанню розвивального навчання учнів у початкових класах на уроках з різних предметів присвячували свої наукові дослідження М. Богданович, Т. Байбара, Н. Захарчук, В. Мелешко, Т. Прошкуратова, Н. Коваль, А. Мовчун, М. Чумарна, К. Прищепа та ін.

Мета статті – виявити роль розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

У спадщині В. Сухомлинського проблема розумового розвитку постає як категорія педагогіки, психології, філософії. У працях «Виховання особистості в радянській школі», «Сто порад вчителю», «Павльська середня школа», «Розмова з молодим директором школи», у статтях «На трьох китах», «Гармонія трьох начал», «Розумова праця в процесі навчання», «Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів», «Вчити вчитися», «Урок і знання» тощо В. Сухомлинський з різних поглядів розглядав проблему розумового розвитку учнів.

Василь Олександрович зазначав: «...завжди треба пам'ятати, що розумова вихованість не рівнозначна обсягу набутих знань: вся суть у тому, як відбувається життя знань у складній і багатогранній діяльності людини» [1, с. 97].

В. Сухомлинський утверджував необхідність всебічного розвитку дитини: інтелектуального, духовного, фізичного, трудового, естетичного в активній діяльності, різних видах співпраці дитини і дорослого, окремої індивідуальності і колективу, тому в повноцінному навчальному процесі, на думку педагога, «учні повинні не лише здобувати знання, а й формувати свою натуру» [1, с. 541].

Особливе значення мають його ідеї для початкової школи, яка нині розпочинає перехід до нового змісту і структури освіти. У процесі

реформування школи маємо зберегти і розвинути всі ті надбання, які залишив нам видатний педагог.

Звертаючись до праць В. Сухомлинського, коротко охарактеризуємо основні шляхи і засоби розвитку особистості молодших школярів.

Повноцінне навчання, у якому цілеспрямовано розвивається особистість учня, згідно із переконаннями В. Сухомлинського, передбачає:

- врахування вчителем психофізіологічних особливостей дітей цього віку; визначення вчителем перспективних цілей розвитку творчих здібностей кожного учня;
- турботу про фізичне й емоційне здоров'я вихованців;
- досягнення тісного взаємозв'язку мовленнєвої, розумової і трудової діяльності молодших школярів;
- проведення уроків мислення в природі;
- систему творчих робіт з розвитку мовлення;
- стимулювання інтелектуальних та естетичних почуттів дитини.

«Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, – писав видатний педагог, – було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку творчих сил розуму від обсягу знань» [1, с. 97].

Ми вважаємо, що В. Сухомлинський, створюючи свою педагогічну систему, враховував положення теорії Л. Виготського про провідну роль навчання в розвитку дітей. Досвід Павлиської школи підтвердив стратегічну правильність ідей розвитку особистості, висловлених іменитими попередниками.

В. Сухомлинський виходив з того, що вчителям не треба чекати природного дозрівання психічних функцій дітей, а за допомогою відповідного розвивального середовища, змісту і методики навчання прискорювати їхній розвиток. Водночас, необхідно дуже вдумливо враховувати готовність дитини до навчання. Спостерігаючи за дітьми, педагог помічав і надалі враховував психофізіологічні особливості їх розвитку. Він писав, що необхідно зважати на функціональну асиметрію півкуль головного мозку дитини.

У «Школі радості» В. Сухомлинський конкретно показав, як розвивати в учнів рухові компоненти мовлення, відчуття ритму, наголошеність або ненаголошеність, індивідуальні особливості голосу, логічні та емоційні паузи, світ звуків, барв, координацію рухів, образну пам'ять тощо. Він звертав увагу вчителів на те, як навчити дітей засвоїти мову жестів, писемні зображення чисел, нотну азбуку, топографічні символи. Саме все це стосується конкретного, предметного, художньо-образного мислення, тобто розвитку правої півкулі дитини.

З особливою увагою сучасні педагоги мають поставитися до рекомендації Василя Олександровича щодо організації навчального спілкування, збереження емоційного і фізичного благополуччя дітей, розкриття можливостей «лікувальної педагогіки». «Я не боюсь ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Від

життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне здоров'я, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили» [2, с. 103].

Втілення ідеї розвивального навчання педагога-практика в сучасній педагогічній науці і практиці спрямоване на те, щоб поряд із формуванням знань, умінь та навичок забезпечувалась оздоровча функція школи.

У праці В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» цій темі присвячено розділ «Школа під голубим небом». Він пропонує для дітей ходу босоніж росою як засіб загартування, прийоми біоенергетичного підживлення організму [2, с. 31], пригощання виноградом дітей та їхніх батьків, прагнення яскравими образами розвивати «ніжні і чутливі нейрони» дитячого мозку, які ще не зміцніли і потребують підживлення. Це також і відпочинок серед природи, і «вбирання всіма фібрами душі» звуків, кольорів, пахощів, казкових розповідей з їх інтонаційним розмаїттям (музикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія, словотерапія), – все це яскраві приклади педагогічних прийомів з метою зміцнення фізичного й духовного здоров'я дітей, турботи про їхнє тіло і душевну рівновагу.

В. Сухомлинський виняткову роль відводив впливу на розвиток дітей казок, які розкривають малюкам на доступному рівні філософію життя, сутність загальнолюдських цінностей. Дуже часто ці твори-перлини народжувались у колективній творчості з дітьми, у взаємодії з природою. Кожна дитина має прочитати в класі або вдома разом із дорослими казки з книг «Школа під голубим небом», «Чиста криниця». Кожна казка звернена не лише до дитини, а й до дорослих. У них сотні яскравих дитячих образів і життєвих ситуацій, які змушують замислитися про добро і зло, красу і велич людини, про ставлення до рідних, природи, до краси, до мови... Ось лише деякі промовисті назви казок: «Як же все було без мене?», «Сяюча вершина і кам'яниста стежина», «Я хочу сказати своє слово...», «Ремісник і різець», «Блакитні журавлі» тощо.

Наведемо приклади його ідей:

1. «Я тисячу разів переконувався, – писав педагог, – що, населяючи навколишній світ фантастичними образами, творячи ці образи, діти відкривають не тільки красу, а й істину. Без казки, без гри, фантазії дитина не може жити» [2, с. 33].
2. «Казка – це ... свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки й мови» [2, с. 33].
3. «Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, а й без створення казки» [2, с. 36].
4. «Творення фантастичних образів – найблагодатніший ґрунт, на якому розвиваються буйні паростки думки» [2, с. 45].

Для розвитку уяви та фантазії учнів педагог пропонував користуватися різними прийомами: створення ситуації фантазування, згортання «Школи радості» в момент найбільшого загострення інтересу дітей до предмета спостереження або праці, якою вони зайняті, відсутність часової регламентації у діяльності, «мандрування у хмарах» тощо. «Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму» [2, с. 17]. «...Треба розвивати

мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи – це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму» [2, с. 34].

Нагадаємо деякі найважливіші думки В. Сухомлинського про необхідність емоційності навчання. «...Процес пізнання навколишньої дійсності є незалежним емоційним стимулом думки». «...Істина ... одухотворюється яскравими образами, що впливають на почуття». «Не силуйте душу дитини, уважно придивляйтесь до законів природного розвитку кожної дитини, до її особливостей, прагнень, потреб» [1, с. 17–18].

Першоджерелами повноцінного розвитку особистості молодшого школяра, на думку Василя Олександровича, є природне довкілля, предметно-розвивальне середовище, які викликають гаму емоцій і почуттів, пробуджують «дрімотні сили розвитку». При цьому він підкреслював, що дитина до 12 років мислить образами, барвами, звуками, а тому образне мислення – це обов'язковий мікрорічковий етап, необхідний для переходу до мислення понятійного.

Василь Олександрович, говорячи про необхідність розвитку душі дитини, ставить мету перед кожним учителем «ввести маленьку людину в світ пізнання навколишньої дійсності», допомогти їй вчитися, полегшити її розумову працю, «пробудити й утвердити в її душі благородні почуття і переживання» [2, с. 7–8].

Треба завжди пам'ятати, що, «діти сприймають навколишній світ не тільки розумом, а і серцем» [2, с. 341].

Педагог доходить висновку, що природне довкілля і предметно-розвивальне середовище – це педагогічні умови, які можуть забезпечити і забезпечують гармонію і взаємозв'язок емоційного стану особистості з предметним довкіллям.

«Книга природи» – найпрекрасніша в світі книга. Природне довкілля є «вічним джерелом дитячого розуму», – писав Василь Олександрович. Але щоб виховати освічену, культурну, здорову особистість, яка здатна до взаємодії з довкіллям, потрібні взаємодія наукового і художнього пізнання; інтелектуальних і емоційних структур (рефлексії і емпатії); інтеграція інформаційних і емоціогенних компонентів у цілісному змісті розвивального навчання; врахування функціональної асиметрії правої (художньо-образної) і лівої (словесно-поятійної) півкуль мозку.

В. Сухомлинський підкреслював, що дуже важливо, щоб засвоєння перших наукових істин відбувалося не за підручником, який часто гасить чуттєві враження, засушує уяву і фантазію, притуплює емоції, не завжди запалює іскорку мислення, а з джерел природи, що найвірніше і сприяє розвитку особистості. Учителям він пропонував створювати свій зміст розвитку дитини засобами природи і використовувати для цього систему подорожей до джерел думки і рідного слова. «У I–IV класах діти розв'язують задачі, що їх самі складають у процесі спостережень, у процесі дослідження просторових, функціональних, причинних зв'язків між явищами і предметами. Поки учні не осмислили джерела походження математичної задачі, їм не дають готових задач» [3, с. 226].

Великого значення педагог надавав розвивальному впливу музики і

образотворчого мистецтва у змісті початкової освіти. Якщо проаналізувати деякі його висловлювання, то можна переконатися у виховних і розвивальних можливостях художньої педагогіки, педагогіки образів і почуттів:

1. «Я побачив, що дитячий малюнок, процес малювання – це частина духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось з навколишнього світу, а живуть у цьому світі» [2, с. 53].

2. «Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самотність кожної дитини» [2, с. 54].

3. «Дитяча душа однаково чутлива і до рідного слова, і до краси природи, і до музичної мелодії. Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо в звуках відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на такий шабель культури, якого не можна досягти ніякими іншими засобами» [2, с. 63].

Ще одним чинником розвивального впливу змісту початкової освіти В. Сухомлинський вважав предметно-перетворювальну діяльність, ручну працю і малювання: «Ми бачили важливе виховне завдання в тому, щоб дітей оточував не тільки світ природи, а й світ праці, творчості, будівництва. Краса людини найяскравіше розкривається в праці» [2, с. 61].

Найважливішою умовою реалізації ідей розвивального навчання є співробітництво учнів, батьків, педагогів: «Тільки разом з батьками, спільними зусиллями вчителі можуть дати дітям велике людське щастя» [2, с. 29].

В. Сухомлинський розглядав розвивальний вплив школи і сім'ї не ізольовано, а в органічній єдності. Свідченням нього є зміст його праць: «Як готувати матір і батька до шкільно-сімейного виховання своїх дітей», «Як добитися, щоб батько і мати як вихователі виступали в єдності», «Як поглиблювати виховну роботу з батьками в міру росту й розвитку дитини», «Як виховувати повагу до жінки – дівчини, матері».

Узагальнюючи аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського, доходимо висновків, що умовами організації розвивального навчання є емоціогенний, особистісно значущий для дітей зміст, естетичне предметно-розвивальне середовище, багатство життя шкільного колективу, творча, гуманна особистість учителя; взаємозв'язок школи з сім'єю, різноманітні організаційні форми реалізації змісту (спілкування, навчання, праця, гра). Методичними засобами реалізації розвивального навчання є: подорожі до джерел рідного слова, години творчості й улюбленої праці, емоційно-естетичне освоєння змісту фольклорних творів: складання самотніх творів учнями і вчителями, піднесення розвивальної і виховної ролі пісні матері і бабусиної казки та розповіді про минуле (аспект родинної педагогіки); споглядання картин рідної природи тощо.

Отож, як бачимо, В. Сухомлинський зробив вагомий внесок у найскладнішу галузь дидактики – теорію і практику розвивального навчання, зінтегрував психологічні й педагогічні знання про взаємозв'язок навчання і розвитку, пов'язав пізнавальну і трудову активність дітей з культурним оточенням. Педагогічна творчість вченого спрямована на проектування

особистості дитини, на перспективу її розвитку і є цілісною педагогічною системою розвивального навчання, що потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 1. – 651 с.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 649 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 630 с.